

Вимоги міжнародних стандартів щодо сертифікації органічного виробництва та акредитації органів, які її здійснюють

Г. Гуменюк, доктор сільськогосподарських наук, професор,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

Требования международных стандартов по сертификации органического производства и аккредитации органов, которые ее осуществляют

Г. Гуменюк, доктор сельскохозяйственных наук, профессор,
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев

Requirements of International Standards Related to Principles of Certification of Organic Manufacture and Norms of Accreditation of Bodies for Such Activities

G. Gumeniuk, Professor, Doctor of Agricultural Sciences,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

У статті виконано аналіз стандартів Міжнародної організації руху за органічне сільське господарство (IFOAM) щодо сертифікації органічного виробництва сільгосппродукції (СП) та акредитації органів, які її здійснюють.

ВСТУП

За визначенням IFOAM, органічне сільське господарство — це цілісний системний підхід, що базується на сукупності методів, які забезпечують життєздатну екосистему, безпечне продовольство, корисне харчування, благополуччя тварин та соціальну справедливість.

Органічне агровиробництво вимагає під час вирощування сільськогосподарських культур значних обмежень у використанні мінеральних добрив синтетичного походження, пестицидів для боротьби з бур'янами, шкідниками, хворобами, захист рослин має здійснюватися переважно препаратами натурального походження; у тваринництві забороняється використовувати стимулятори росту, гормони, антибіотики, а для лікування тварин використовувати профілактичні засоби і гомеопатичні препарати, заборонено використовувати генетично модифіковані організми (ГМО).

Такі суворі обмеження вимагають постійного контролю, або підтвердження того, що виробництво і продукція відповідають стандартам органічного господарювання.

Підтвердження відповідності, як відомо, здійснюється процедурою сертифікації.

Органічними продуктами вважають лише такі, які вироблені відповідно до затверджених правил (стандартів), а їхнє виробництво сертифіковане.

Отже, для ефективного розвитку органічного виробництва СП необхідно мати не лише стандарти на органічну продукцію, сировину, органічне виробництво та інші документи, які забезпечують і сприяють розвитку такого виробництва, а також гарантійну систему та органи сертифікації такого виробництва і продукції та систему і органи, які акредитують органи сертифікації органічного виробництва та продукції.

Мета дослідження — аналіз міжнародних документів щодо вимог, правил ►

і процедур проведення сертифікації органічного виробництва та продукції, акредитації органів сертифікації.

Сертифікація органічного виробництва СП

Сертифікація органічного виробництва та органічної продукції належить до добровільного виду сертифікації. Але реалізація продукції як органічної, на внутрішньому ринку чи під час експорту, передбачає обов'язкову наявність сертифіката, виданого акредитованим органом сертифікації органічного виробництва.

У Базових стандартах IFOAM (IFOAM Basis Standards) [1] встановлено вимоги до органів, які сертифікують органічне виробництво та органічно вирощену/виготовлену СП, його персоналу, вимоги до систем контролю якості та необхідної інформації в документації системи, вимоги до змісту цих документів, до їх ведення, внесення змін, контролю за документацією, щодо конфіденційності інформації про операторів; порядку подання заявки на проведення сертифікації та її процедури, відбору зразків та їх тестування, оформлення звіту про аудит тощо, відповідають міжнародним стандартам (серії ISO/IEC 17000 та серії EN 45000) [2—8], на них не зупинятимемося.

Коротку інформацію щодо специфічних принципів сертифікації органічного виробництва і акредитації органів, які здійснюють сертифікацію згідно зі стандартами IFOAM, наведемо далі.

Сертифікація органічного виробництва охоплює усі стадії процесу виробництва, а не лише кінцевого продукту. Головною метою сертифікації є гарантування споживачу того, що СП дійсно вироблена згідно з нормами органічного виробництва. Сертифікація виробництва органічної СП — це спосіб підтвердити статус органічної продукції та запобігти обману споживачів. Сертифікат, що надає органічний статус, є підтвердженням дотримання стандартів органічного виробництва.

Особливості сертифікації органічного виробництва:

- сертифікація самого процесу виробництва, а не кінцевого продукту;
- сертифікація на всіх стадіях виробництва — «від поля до прилавка»;
- незалежність інспекційних органів;
- незалежний контроль за діяльністю інспекційних органів.

Сертифікація органічного виробництва СП здійснюється у два етапи: інспектування та сертифікація.

Інспектування — виїзна планова перевірка сільськогосподарства на відповідність його діяльності вимогам стандартів органічного виробництва.

У процесі підготування до інспектування орган сертифікації (ОС) розглядає всі подані заявником документи, щоб надати інспектору достатню інформацію. Процедура інспектування оператора органічного виробництва має бути задокументованою, об'єктивною і виключати дискримінацію. При цьому інспектор оцінює систему виробництва та перероблення, зберігання продукції, інформацію, яку надав оператор органу сертифікації, перегляд записів та рахунків; результати підрахунку витрат та доходів, результати аудиту, зміни, до яких вдавався оператор і які можуть суперечити вимогам стандартів, результати співбесіди з представниками відповідних органів. Відбирання зразків і тестування, інструкції для інспекторів щодо вимог і методів відбирання зразків та оплати процедури відбирання зразків повинні бути задокументовані. Випробування продукції проводять компетентні спеціалісти акредитованих лабораторій.

Звіт про проведення інспектування повинен висвітлювати всі аспекти, виявлені невідповідності; мати встановлений формат і структуру, яка була б зручною для проведення відповідного аналізу. Один і той самий інспектор не може здійснювати перевірки одного й того самого оператора більше 4—5 років підряд. Оператор не має права рекомендувати чи обирати інспектора.

Сертифікація органічного виробництва (ОВ) — оцінювання та перевірка інспекційних документів, виконання вимог попереднього року та ухвалення рішення щодо сертифікації.

Сертифікація ОВ проводиться щороку (у більшості випадків двічі на рік) і дійсна впродовж року. На наступний рік проводиться повторна сертифікація. Сертифікують усі ланки — господарство, склади, елеватори. Склади і елеватори перевіряють і сертифікують для запобігання змішування з іншими видами продукції, отриманими неорганічним методом. Обов'язковою є сертифікація експортно-імпоротної продукції. Кожна партія органічної продукції повинна мати сертифікат відповідності [9—11].

Термін, на який можна отримати сертифікат, що підтверджує органічний статус господарства, може складати чотири роки, якщо хімічні показники ґрунту знаходяться у межах норм, а в господарстві правильно велась уся необхідна документація.

У стандарті [1] є вимоги, що стосуються деяких особливостей сертифікації органічного виробництва, з урахуванням яких встановлено вимоги щодо їх контролю та сертифікації.

Перехідний період. За організації органічного виробництва в обов'язковому порядку передбачається перехідний період, тривалість якого залежить від об'єктів, які підпадають під органічне виробництво. Перехідний період починається з дати подання заявки

оператором на проходження сертифікації. ОС повинен підтвердити дотримання оператором терміну перехідного періоду.

Відокремлене виробництво. Органічне виробництво може бути організовано в господарстві в цілому, або під нього виділяється окремий вид тварин, або вирощування окремих зернових чи овочевих культур. Тому стандартами передбачена можливість такого органічного виробництва і його визначають як відокремлене виробництво. ОС повинен вимагати і переконатись, що документи упорядковані і розділені на ті, що стосуються органічного виробництва і неорганічного.

Паралельне виробництво. Стандартами [1] допускаються випадки, коли в господарстві організовано органічне виробництво певних об'єктів СП, але такі ж об'єкти в цьому господарстві вирощують звичайними неорганічними методами. Таке ведення органічного виробництва називають паралельним. ОС повинен вимагати, щоб органічна продукція відокремлювалась від неорганічної, здійснювались записи оцінювання виробництва та обсягів продажу.

ГМО. При органічному виробництві не допускається використовувати продукти генної інженерії. Тому особлива увага приділяється контролю за такими продуктами, якщо вони можуть чи використовуються в господарстві під час неорганічного виробництва. Встановлюється система контролю за наявністю в органічно вироблених продуктах ГМО чи похідних від них речовин.

Дикі рослини. Зібрані дикі рослини, згідно зі стандартом [1], також можуть вважатись органічно вирощеними, якщо дотримано вимоги стандарту. Під час їхньої сертифікації ОС повинен мати документи, в яких визначається оператор чи посередник, територія, у межах якої проводиться збирання рослин, певні інструкції та стандарти; оператор повинен мати дані про всіх, хто збирає рослини, записи щодо їхньої кількості від кожного збирача. На визначеній території заборонено займатись несертифікованим виробництвом. У ході сертифікації ОС перевіряє документи, здійснює візити на визначену територію, опитує збирачів, посередників, власників господарств, що знаходяться на цій території, і т. ін.

Затвердження та сертифікація добавок. Коли ОС видає перелік затверджених речовин (добавок) чи затверджує марочну назву продукту, без формального проведення сертифікації, то він повинен забезпечити проведення таких заходів: подачу заявки та всіх необхідних документів; проведення оцінювання відповідно до стандартів, встановлених ОС; прийняття рішення; встановлення терміну затвердження рішення щодо сертифікації, подання у списках опису природи речовини (добавки) та підтвердження дозволу на їх використання. Дозвіл на ви-

користання речовини (добавки) повинен вказувати на те, що речовина не впливає на якість продукту.

У разі, якщо ОС видає сертифікат чи дозвіл на використання своєї сертифікаційної марки на певних продуктах, крім заходів, наведених вище, цей орган має документально визначити порядок перевірки та сертифікації, де повинно бути визначено: частоту перевірок (не менше 3 разів на рік); відповідність усім іншим вимогам, окрім складу продукції, який має бути оцінений під час прийняття сертифікаційного рішення.

У разі, якщо не йдеться про сертифікований органічний продукт, сертифікаційне маркування може бути використане лише в тому випадку, якщо упаковка продукції містить певну інформацію про систему сертифікації.

На сьогодні у світі існують кілька десятків сертифікаційних систем, які здійснюють оцінювання відповідності продукції згідно з органічними стандартами, контроль за їх діяльністю забезпечує Міжнародна служба акредитації органічного виробництва (International Organic Accreditation Service, IOAS), заснована IFOAM.

Гуртова сертифікація. ОС, який проводить гуртову сертифікацію — сертифікацію груп операторів, що використовують внутрішню систему контролю, має визначити порядок перевірки відповідності цих груп та окремих операторів. Групи операторів повинні мати подібні системи виробництва. Об'єктом гуртової сертифікації можуть бути лише прості переробні підприємства й ті, які займаються зберіганням продукції, такі підприємства мають знаходитись на невеликій відстані одне від одного, мати достатню кількість ресурсів для забезпечення якісного функціонування внутрішньої системи контролю та мати скоординовану маркетингову систему.

Гуртова сертифікація може проводитись лише відносно групи операторів. Це означає, що оператор не може використовувати сертифікаційний статус окремо від групи, внутрішні перевірки проводяться не менше одного разу на рік. ОС укладає угоду щодо зобов'язань керівництва групи дотримувати вимог встановлених стандартів.

Мінімальні вимоги до групи: мати компетентний персонал, відповідальний за реалізацію внутрішньої системи контролю; вести документацію; вести протоколи щодо реалізації продукції; документи щодо проходження перехідного періоду; механізм виключення і прийняття нових членів групи; систему оцінювання ризиків. ОС здійснює зовнішній аудит, за якого оцінюють внутрішню систему контролю та дотримання стандартів, проводять також тестові перевірки із складанням відповідних документів, які мають зберігатися. Оцінювання має включати отримання свідоцтва про аудит.

Для створення групи операторів до ОС необхідно подати заявки, а ОС повинен переконатись, що групу можна розглядати як одне ціле, дотримувати вимог стандартів і розробити систему санкцій за допущені невідповідності. У разі виявлення порушень під час перевіряння санкції застосовують до всіх операторів групи і процес сертифікації припиняється для них усіх.

Визнання продуктів сертифікованими на основі визнання сертифікованої програми. ОС повинен вести формальну реєстрацію інших визнаних ОС та їх сертифікаційних програм. Включати ОС до зазначених описів дозволяється за умов: а) узгодженості із вимогами Системи акредитації IFOAM та ISO; б) підтвердження узгодженості з Нормами IFOAM на основі проведення перевірок та звітів, які складає ОС; необхідно виявити відповідність політики та стандартів, яких дотримує ОС, що претендує на включення до такого списку; в) узгодженості акредитації із Базовими стандартами IFOAM. Між ОС має бути укладена угода щодо взаємного визнання, у якій зазначають рамки взаємного визнання; процедуру та умови визнання продукту; зобов'язання проінформувати всі інші ОС стосовно недотримання принципів акредитації та інші порушення; зобов'язання інформувати одне одного стосовно зміни у програмах чи стандартах та забезпечити право доступу до іншої необхідної інформації.

Визнання продуктів сертифікованими на основі перевірки документації. Основою визнання сертифікованої продукції є оцінювання результатів перевірки, які містяться у звіті, сертифікаційне рішення та інші документи щодо дотримання стандартів сертифікації. Інгредієнти, які складають менше 10%, але не більше 20% від загальної маси продукту, можуть бути визнані сертифікованими, якщо їх сертифікацію проводив визнаний орган сертифікації, або ОС акредитований національним органом акредитації.

Визнання операторів, які були сертифіковані іншим ОС. Сертифікація оператора може бути визнана за умови, якщо обидва ОС відповідають вимогам стандартів IFOAM та ISO; оператор є сертифікованим ОС до моменту початку процесу сертифікації іншим ОС. У разі недотримання цих вимог сертифікація оператора може бути визнана на основі звітів щодо проведення та результатів перевірки, яку проводив попередній ОС. Якщо вказані вимоги недотримані, то визнання попередньої сертифікації може бути обмеженим перехідними вимогами, про що здійснюють записи та готуються звіти.

ОС повинен взяти на себе відповідальність за будь-яку діяльність свого партнера. Будь-які угоди між ОС мають бути зафіксовані у документах. Рішення щодо надання сертифікаційного статусу повинно

бути об'єктивним, прозорим і задокументованим. За надання сертифікаційного статусу ОС повідомляє оператора, а у разі відмови, анулювання, припинення процесу сертифікації ОС повинен обґрунтувати причини.

Процедура сертифікації процесу повинна передбачити статус усіх операторів та їх виробництва, межі сертифікації та термін проведення всіх робіт. Сертифікат відповідності видається за встановленою формою. Якщо оператору надається право проводити самостійну сертифікацію, то такий сертифікат повинен містити інформацію стосовно продавця, покупця, продукцію, ОС та стандарти, вимоги яких було дотримано, дату постачання та/чи підписання договору та видачі сертифіката, заяву оператора щодо дотримання вимог стандарту. Копії виданих сертифікатів зберігаються у оператора протягом 5-ти років. ОС здійснює аудит.

У разі якщо ОС видає сертифікат чи дозвіл на використання власної сертифікаційної марки (знаку) на певних продуктах, то він повинен забезпечити перевірку не менше трьох разів на рік на відповідність усім вимогам встановленим оцінюванням під час прийняття сертифікаційного рішення.

Нагляд. ОС повинен мати графік періодичності перевірок операторів щонайменше щорічно. Додаткові перевірки здійснюють в особливих умовах і визначають у документах. Оператор не повинен знати дату перевірки. Для несподіваних перевірок (без попередження) відбирається 5% операторів, відбір може бути як довільним, так і цілеспрямованим. Такі перевірки записують. Про випадки змін у виробництві оператор зобов'язаний повідомити ОС, а ОС має провести оцінювання здійснених змін.

ОС повинен здійснювати контроль за використанням ліцензії, сертифікату та сертифікаційних марок і мати вимоги щодо їх використання, порядок припинення їх дії, а також визначені юридичні заходи у разі їх порушення, мати перелік і процедуру санкцій, які застосовують у ході порушення встановлених мінімальних порушень, і все це оформлюють документально.

ОС у ході розгляду апеляції щодо прийнятого рішення має ознайомити позивача і документально фіксувати випадки отримання апеляцій, реалізовані заходи та їх ефективність.

Якщо оператор раніше сертифікував інший ОС, то він повинен повідомити про деталі попередньої сертифікації, і ОС має право вимагати таку інформацію від оператора і може зв'язатися із представником іншого ОС.

За умови виникнення змін у сертифікаційних вимогах ОС повинен повідомити всіх сертифікованих операторів.

Порядок сертифікації. У ході сертифікації ОС повинен дотримуватись такого порядку:

- здійснювати надання чи анулювання сертифікаційного статусу;
- розширювати чи скорочувати рамки сертифікації;
- здійснювати проведення переоцінювання заходів.

Сертифікацію органічного виробництва СП виконують акредитовані органи. Задля поінформування споживачів на упаковку наносять відповідне маркування згідно зі стандартами та інформацією про орган сертифікації.

На території України працюють закордонні органи сертифікації та український орган сертифікації ТОВ «Органік стандарт», акредитований IOAS на відповідність стандарту ЄС щодо органічного виробництва та переробки для третіх країн та стандартів БІОЛан та уповноважений надавати послуги із сертифікації органічного виробництва [11, 12].

В Україні, на жаль, не розроблені власні національні стандарти, тому органічна продукція і виробництво сертифікують на відповідність визнаними на міжнародному ринку стандартами: IFOAM, а також згідно з Постановою Ради ЄС № 834/2007 від 28.06.2007 і Постановою Комісії ЄС № 889/2008 від 05.09.2008, приватним українським стандартам «БІОЛан», національним програмам та стандартам США та Японії, приватним стандартам Швейцарської Асоціації Bio Suisse, приватним стандартам Швеції — KRAV та Demeter тощо [13—15].

Акредитація ОС органічного виробництва СП

IFOAM розробила «Принципи акредитації органів сертифікації органічного виробництва та переробки», вперше затверджені Генеральною Асамблеєю IFOAM у 1992 році, постійно переглядались, вдосконалювались, а останній варіант затверджений Радою IFOAM у 2005 році. Цей документ є складовою частиною «Базових стандартів IFOAM для органічного виробництва та переробки» [1].

У принципах акредитації IFOAM визначено вимоги щодо проведення процедури сертифікації органічної продукції, включаючи діяльність оператора, яку повинен затвердити ОС.

Принципи акредитації разом з базовими стандартами [1] визначають вимоги щодо ОС, які мають намір пройти процедуру акредитації. Стандарти, яких дотримують ОС під час упровадження своїх програм сертифікації, акредитованих відповідно до Принципів IFOAM, повинні щонайменше бути узгодженими із [1]. Акредитацію IFOAM проводять відповідно до положень, встановлених IOAS. Процедура акредитації визначена Програмою Акредитації IFOAM.

Вимоги до органів акредитації розроблено відповідно до вимог, визначених ISO/IEC 17011:2004

(ДСТУ ISO/IEC 17011:2005, IDT) [16]. Принципи акредитації узгоджено із спеціальними вимогами до ОС, що діють у системі органічного виробництва.

Порядок проведення акредитації. У ході акредитації розглядається документація ОС для визначення її узгодженості із вимогами IFOAM. Представник органу з акредитації відвідує ОС, який проходить акредитацію, та складає звіт за її результатами. Комітет акредитації розглядає звіт та виносить остаточне рішення щодо акредитації. Органи акредитації щороку проходять відповідну перевірку. Служба акредитації має право розглядати скарги.

За умови проходження акредитації уповноважений орган надає повноваження ОС, організації чи особі на виконання визначених завдань. Така гарантія третьої незалежної сторони сприяє довірі та виходу органічної продукції на ринок.

IFOAM має програму добровільної міжнародної акредитації ОС членів IFOAM та установ, які не входять до числа її членів. Акредитація, побудована на базових стандартах й акредитаційному критерії IFOAM, проводиться незалежною інституцією — IOAS. Ця організація проводить перевірку відповідності програм сертифікації, які мають відповідати стандартам [1] та принципам акредитації IFOAM, через систему перевірок документів та винесення відповідних рішень щодо акредитації уповноваженим спеціальним комітетом, до складу якого входять представники та експерти, відомі у всьому світі. У IOAS вже акредитовані сертифікаційні установи із США, Європи, Японії, Австралії, Китаю, країн Латинської Америки тощо. Між акредитованими IOAS установами діють багатостороння угода та двосторонні угоди, які забезпечують взаємне визнання їхніх сертифікацій [16]. Функції цієї служби поширюються лише на сферу органічного виробництва. IOAS є одним із невеликої кількості органів акредитації міжнародного рівня. До її складу входять експерти, Орган управління та Комітет акредитації.

Служба акредитації публікує список ОС, що пройшли акредитацію, який є доступним на її сайті (www.ioas.org), а також щороку видає посібник, який розсилають усім, хто пройшов акредитацію. Акредитований ОС може повідомляти про свій статус у матеріалі, який він публікує (веб-сайт, візитні карточки тощо). З 1999 року акредитовані ОС мають можливість давати операторам, які проходили сертифікацію, право використовувати систему маркування IFOAM. Така марка вказує на те, що продукція відповідає Міжнародній системі гарантій органічного виробництва.

ВИСНОВКИ

1. У Базових стандартах IFOAM вимоги, встановлені до органів сертифікації, системи контролю якості, порядку проведення сертифікації, відбирання й тестування зразків продукції, оформлення звітів ▶

тощо, в основному, відповідають вимогам міжнародних стандартів серії ISO/IEC 17000 та серії EN 45000.

2. У Базових стандартах IFOAM встановлено також специфічні вимоги стосовно сертифікації органічного виробництва, зокрема:

- у перехідний період;
- відокремлених виробництв;
- паралельних виробництв;
- щодо гуртової сертифікації операторів;
- сертифікації органічних диких рослин;
- сертифікації добавок;
- сертифікації продукції генної інженерії;
- визнання попередньої сертифікації;
- правила використання власних (органу сертифікації) марок (знаків) сертифікації;

▪ порядок акредитації органів сертифікації тощо, що робить ці стандарти оригінальними і відмінними від міжнародних стандартів.

3. У Базових стандартах IFOAM встановлено вимоги до органів акредитації, що акредитують органи сертифікації органічного виробництва, які також відповідають міжнародним вимогам (ISO/IEC 17011:2004).

4. Акредитує органи сертифікації органічного виробництва Міжнародна організація акредитації органічного виробництва (IOAS), яка встановлює відповідність документації органу Базовим стандартам й визначає її узгодженість з вимогами IFOAM, а також здійснює контроль за їх діяльністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довідник міжнародних стандартів для органічного виробництва / Навчально-координаційний центр сільськогосподарських дорадчих служб; За ред. Капшика М.В. та Котирло О.О. — К.: СПД Горобець Г. С. — 2007. — 356 с.
2. ДСТУ EN 45011-2001. Загальні вимоги до органів, які керують системами сертифікації продукції (EN 45011:1998, IDT).
3. ДСТУ ISO/IEC 17020:2001. Загальні критерії щодо діяльності органів різного типу, що здійснюють інспектування (ISO/IEC 17020:1998, IDT).
4. ДСТУ-П ISO/PAS 17001:2008. Оцінювання відповідності. Неупередженість. Принципи та вимоги (ISO/PAS 17001:2005, IDT).
5. ДСТУ-П ISO/PAS 17002:2008. Оцінювання відповідності. Конфіденційність. Принципи та вимоги (ISO/PAS 17002:2004, IDT).
6. ДСТУ-П ISO/PAS 17003:2008. Оцінювання відповідності. Скарги й апеляції. Принципи та вимоги (ISO/PAS 17003:2004, IDT).
7. ДСТУ-П ISO/PAS 17004:2008. Оцінювання відповідності. Розголошення інформації. Принципи та вимоги (ISO/PAS 17004:2005, IDT).
8. ДСТУ ISO/IEC 17025:2006. Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (ISO/IEC 17025:2005, IDT).
9. Кобець М.І. Органічне землеробство у контексті сталого розвитку / М.Кобець // Проект «Аграрна політика для людського розвитку: Актуальні питання аграрної політики: Збірник робіт 2003—2004. — С. 106—132.
10. Артиш В.І. Удосконалення системи державного регулювання виробництва органічної продукції в Україні / Науковий вісник НУБіП. — 2010. — № 145. — С. 365—370.
11. Органічне землеробство. Що це таке? // Дім, сад, огород. — 2010. — № 12. — С. 36—38.
12. Про акредитацію ТОВ «Органік стандарт» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.organicstandard.com.ua>
13. Гуцаленко О.О. Сертифікація органічної продукції в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua>
14. Постанова Ради (ЄС) № 834/2007 від 28.06.2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів та скасування Постанови ЄС № 2092/91 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.organicstandard.com.ua>
15. Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) №834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.organicstandard.com.ua>
16. ДСТУ ISO/IEC 17011:2005. Оцінювання відповідності. Загальні вимоги до органів акредитації, що акредитують органи оцінювання відповідності (ISO/IEC 17011:2004, IDT). ■